

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/47/121-123

Şüküfə Məhəmməd qızı Ağakışiyeva
Bakı Slavyan Universiteti

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN İDMANÇI TƏLƏBƏLƏRƏ TƏDRİSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: dil, Azərbaycan dili, nitq mədəniyyəti

Key words: language, Azerbaijan language, speech culture

Ключевые слова: лингвистика, азербайджанский язык, риторика

İnsan şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsində bədən tərbiyəsi və idmanın xüsusi yeri var. Bədən tərbiyəsi cəmiyyətin məqsəd və vəzifəsinin həyata keçirilməsinə uyğun olan insan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi ən geniş anlayışdır.

Nitq mədəniyyəti dilçilik tarixində dilçilərin daim tədqiqat obyektinə çevrilmiş sahələrdən biri olmaqla yanaşı, müasir dövrdə öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. İndi nitq mədəniyyəti inkişaf edir və onun əhatə dairəsi genişlənir. Dövlətimiz demokratik-millî inkişaf yoluna qədəm qoyduqdan sonra bu sahənin inkişafına, həm də onunla paralel olaraq dilimizin leksik qatında köklü yeniləşmələr baş vermişdir. 90-cı illərdən başlayaraq müstəqilliyin verdiyi imkanlar əsasında Azərbaycanda nitq mədəniyyətinə dair bir sıra qiymətli əsərlər meydana çıxmışdır.

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra istər orta, istərsə də ali təhsil ocaqlarımızda nitq mədəniyyəti əsaslarının tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu, xüsusən, müasir dövrümüzdə vacib və zəruri məsələlərdəndir. Ona görə ki, dilimizin, mədəniyyətimizin, mənəvi həyatımızın çiçəklənməsinə real imkanlar yarandığı indiki dövrdə xalqımıza yüksək ixtisaslı ziyalılar daha çox lazımdır. Bu xüsusda dilçi alim Z.Budaqova elmi məqalələrinin birində yazmışdır ki, “Cəmiyyətin, elm və texnikanın coşqun tərəqqi tapdığı müasir dövrdə milli dillərin inkişafında elə bir mərhələ başlanmışdır ki, indi müxtəlif sahələrə aid fikir və anlayışları ifadə etmək üçün yeni normaların yaranması və sabitləşməsi zəruri bir proses kimi meydana çıxır. Ədəbi dildə normaların sistem şəkli alması və sabitləşməsi dilçiliyin yeni bir sahəsinin yaranmasını və formalaşmasını təmin edir (s.83).

Ali və orta təhsil müəssisələrində nitq mədəniyyətinin əsaslarının tədrisi, düzgün danışmaq və yazı vərdislərinin öyrədilməsinin əsas cəhətlərindən biridir. İctimaiyyət arasında belə bir hərtərəfli fikir formalaşmışdır ki, nitq mədəniyyəti dedikdə yalnız mədəni və gözəl danışmaq başa düşülür. Əslində isə nitq mədəniyyəti anlayışı daha geniş məzmunla malikdir. Mədəni sözü ərəbcə şəhərli deməkdir. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə bu sözün 3 mənası verilmişdir:

1. İnsan cəmiyyətinin istehsalatda, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu;
2. Xalqın və ya siniflərin müəyyən dövrdə əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu, belə nailiyyətlərin səviyyəsi, təsərrüfat və ya zehni fəaliyyətin inkişaf səviyyəsi;
3. Savadlılıq, elmlilik mədəni adamın tələblərinə uyğun gələn həyat şəraitinin məcmusu, yaşayış mədəniyyəti.

Professor A.Babayev bu izahı tam və düzgün hesab etmir. O yazır ki, “Azərbaycan dilində mədəniyyət sözünün bir termin kimi işlənməsi tarixi çox qədim deyil. Sovet hakimiyyətinin ilk onilliklərində bu söz ərəb mənşəli olduğu üçün onu “Kultura” sözü ilə əvəz etmişdilər” (s.48-49).

Azərbaycan dilçiliyində “Nitq mədəniyyəti” elminin mövzusunun müəyyənləşdirən bəzi mülahizələr irəli sürülüb. Professor K.Əliyevin “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları” kitabında oxuyuruq: “A.Abdullayevin fikrincə “nitq mədəniyyəti qrammatik cəhətdən cümlələri düzgün qurmaq, fikri aydın, dəqiq və məntiqi ardıcılıqla, ədəbi bir dildə, bütün tələffüz normalarını gözləyərək ifadə etməyi bacarmaq lazımdır” və ya M. Qasımov yazıb: “Nitq mədəniyyəti dedikdə, birinci növbədə, ana dilini yaxşı bilmək, bu dilin lüğət tərkibindən lazımi sözləri seçib işlətməyi, fikri ardıcıl və aydın şərh etməyi bacarmaq nəzərdə tutulur” (s.7).

Yeri gəlmişkən onu da qeyd etməliyik ki, K.Əliyev öz tədqiqatlarında dünyada, eləcə də Azərbaycanda natiqlik sənəti və məktəbləri, ədəbi dilin normalar və üslublar sistemi haqqında oxucu kütləsini maraqlandıran məsələlər barədə ətraflı məlumat vermişdir.

Tarixi qaynaqlardan bəlli olur ki, ən qədim dövrlərdən belə məzmunlu, obrazlı, aydın, yığcam, təsirli nitqə malik olan insanlar cəmiyyət tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmişdir. Nitqin gözəlliyi və ona sahib olmağın yolları, vasitələri böyük şəxsiyyətlərin daima diqqət mərkəzində olmuşdur.

Nitq mədəniyyətinin özünəməxsus vəzifələri mövcuddur. Bu vəzifələr şifahi və yazılı dilə aid bir sıra normaların müəyyənəşdirilməsi məsələləri ilə bağlıdır. Şifahi dilin normaları fonetik hadisə və qanunlarda, eyni zamanda sözlərin, şəkildə, söz birləşməsi və cümlələrin tarixən formalaşma proseslərində əksini tapır. Yazılı dilin normalarına isə müasir proseslər daxildir.

Günümüzün aktual və əsas vəzifələrindən biri tədrisin məzmununun müasir tələblər səviyyəsində qurulmasıdır. Elm sahələrinin inkişafı, yeni təlim texnologiyalarının meydana gəlməsi, İKT-nin tətbiqi, gənclərin dünyagörüşünün, intellektual səviyyəsinin və kadr potensialının artmasına təsir edir. Avropaya inteqrasiya siyasətini həyata keçirən Azərbaycan dövləti dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsinə və tətbiqinə maraq göstərir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qayğı ilə əhatə olunması və inkişafı isə Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra daha çox diqqəti cəlb edir. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi təsbiti bu işi daha da sürətləndirdi. 19 iyun 2001-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyev «Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında» fərman imzaladı.

Azərbaycan dili, onun inkişafı ilə bağlı verilən fərmanı, imzalanmış sərəncamlardan da bəlli olur ki, Azərbaycan dili dövlətin qarşıya qoyduğu strateji məsələdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 9 aprel 2013-cü ildə «Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Həmin sərəncamda qeyd olunur ki, «Dövlət proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tətbiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsini, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərdə fundamental və tətbiqi tədqiqatçıların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etməkdir» (2).

Bu gün istər ali, istərsə də orta məktəblərdə nitq mədəniyyətinin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Qloballaşma dövründə bu vacib və zəruri məsələlərdəndir. Çünki mədəniyyətimizin, dilimizin, mənəvi həyatımızın çiçəklənməsinə real imkanlar yarandığı bir dövrdə xalqımıza yüksək ixtisaslı ziyalılar daha çox lazımdır.

Tədris müəssisələrində və elm ocaqlarında nitq mədəniyyətinin öyrədilməsi, ifadəli və səlis danışq, düzgün yazı vərdişlərinin qazanılması zəruridir. Bəzən ictimaiyyətdə belə bir birtərəfli fikir formalaşır ki, nitq mədəniyyəti dedikdə yalnız gözəl və mədəni nitq başa düşülür. Onu da qeyd edək ki, “nitq mədəniyyəti” anlayışı daha geniş məzmunla malikdir. İstər yazılı, istərsə də şifahi dilin hər birinin özünəməxsus həm ümumi, həm də fərqləndirici əlamətləri vardır. Belə ki, yazılı nitqdə fikri daha səlis və düzgün ifadə etmək üçün kifayət qədər vaxt olur, yəni yazan şəxs cümlədəki bu və ya digər sözü dəyişib başqa şəkildə münasib leksik vahidlərlə ifadə etməyə imkan tapır. Bu zaman orfoqrafik qaydalardan, yazılı dilin normalarından istifadə etməli olur. Şifahi dildə isə fikri dərhal ifadə etmək lazım gəlir, bu zaman danışan şəxs bir sıra təkrar və üslubi səhvlərə yol verə bilər. Beləliklə, nitq mədəniyyəti anlayışı həm yazılı, həm də şifahi dilin normalarına məxsusdur.

Azərbaycan dilində nitq mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün tədrisdə bir sıra məqamlara diqqət edilməlidir: 1) Dil vahidləri ifadə olunan fikrin məzmununa uyğun seçilməlidir, fikrin dəqiq ifadəsinə xidmət edilməlidir; 2) Fikrin daxili məntiqi əlaqəsini, onun komponentləri, cümlə və abzaslar arasındakı ardıcılığı təmin etməlidir; 3) Nitq auditoriyanın səviyyəsini, marağını, hadisələrə münasibətini nəzərə almalı, faktların anlaşılqı, inandırıcı olmasına xüsusi diqqət yetirməlidir; 4) Nitqin həyat hadisələrini düzgün əks etdirməsinə, faktların təhrif olunmasına, rəqəmlərin şişirdilməsinə yol verilməməlidir; 5) Nitqin eosiionallığı unudulmamalıdır (1, 24).

Dilimizin zənginliklərinə yiyələnən idmançı tələbələr üçün yaxşı nitq uğurlu təhsilin və inkişafın göstəricisidir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2003, 397 s.
2. «Xalq» qəzeti, 10 aprel 2013.
4. Nitq mədəniyyəti məsələləri. II Buraxılış. Elm. Bakı .1992. 204 s
5. Əliyev Kamil. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı Universitetininin nəşriyyatı. Bakı. 2001. 239s.

6. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Elm və təhsil. Bakı 2011. 349 .
7. N.Abdullayev, Z.Məmmədov. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı.2008. 336s.

The importance of speech culture teaching for students-athletes

Summary

After gaining independence of our republic, special attention is paid to teaching the basics of speech culture in our secondary and higher educational institutions. Speaking culture in educational institutions and academic institutions is essential for acquiring good written and oral communication skills. Because at a time when there are real opportunities for the development of our culture, language and spiritual life, our people need highly educated intellectuals. For athletes, good speech is an indicator of successful training and development.

Важность обучения культуре речи для студентов-спортсменов

Резюме

После обретения независимости в нашей республике обучению основам культуры речи уделяется особое внимание. Обучение культуре речи в учебных заведениях и академических учреждениях имеет важное значение для приобретения хороших навыков письменного и устного общения. Потому-что в то время, когда существуют реальные возможности для развития нашей культуры, языка и духовной жизни, наши люди нуждаются в высокообразованных интеллектуалах. Для спортсменов хорошая речь является показателем успешного обучения и развития.

Rəyçi: dos.Ç.Məmmədova